

УДК 398.87(476-15)

**ПЕСНЯ АБ ПРЫЗЫВЕ Ё ВОЙСКА:
РАКУРС ДЫЯХРАНІ**

Н.А. Гулак

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў
вул. Рабкораўская, 17, 220007, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь
hulaknasta@gmail.com

Анотацыя. Представленные в статье материалы из фольклорного архива Академии наук Беларуси анализируются в аспекте генезиса солдатской песни периода Второй мировой войны.

Ключевые слова: белорусский фольклор, война, солдатская песня, рекрут, трансформация сюжета.

**CONSCRIPTION SONG:
ASPECT OF DIACHRONY**

N.A. Hulak

Belarusian State University of Culture and Arts

Annotation: The materials presented in the article from the folklore archive of the Academy of Sciences of Belarus are analyzed in the aspect of the genesis of the soldier's song during the Second World War.

Keywords: Belarusian folklore, war, soldier's song, recruit, plot transformation

Нашу ўвагу прыцягнулі два тэксты, запісаныя беларускімі навукоўцамі ў экспедыцыях 1945 і 1951 гадоў (Дадатак). Гэта ўзоры салдацкай лірыкі, якія характарызуюць жанрава-семантычнае поле народнай песні з цэнтральным вобразам *Ното patiens* – чалавека ў стане псіха-фізічнай і сацыяльнай траўмы, пагранічнай сітуацыі быцця перад «тварам смерці». У іх вербалізаваны досвед ваеннай службы як штодзённасці і трагічная рэфлексія чалавека ва ўмовах вайны. У жанравых адносінах прыведзеныя варыянты ўяўляюць сабой *лірычныя песні*. Па ступені пашырэння ў народнай традыцыі сярэдзіны ХХ ст. лірычная песня саступае, відавочна, толькі ператэкстоўкам узораў прафесійнай творчасці (маюцца на ўвазе так званыя «песні-метатэксты» – унікальныя па ступені фалькларызацыі творы «Катюша», «Землянка», «Огонёк», «Синий платочек» і інш.). Астатнія жанравыя формы салдацкай песнятворчасці (*хронікі, паходныя, маршавыя, песні агонага*

быту, песні пра «айцоў-камандзіраў») увасоблены ў беларускім народным рэпертуары значна менш.

Інфармацыйны патэнцыял разглядаемых твораў вызначае той факт, што яны ілюструюць феномен «песень з вялікай біяграфіяй», па якіх прасочваюцца жанравыя трансфармацыі і новыя сэнсавыя прасторы, якія ўзнікаюць у фальклорным тэксце падчас яго доўгага бытавання ў традыцыі. Важныя сутнасныя заканамернасці такога працэсу на прыкладзе асобных твораў асэнсаваны сёння ў працах С. Няклюдава, М. Лур'е, Ж. Карміной, С. Адоньевой, Н. Герасімавай, Б. Ягубава. Акрамя іх тэарэтычных высноў у даследаванні генезісу і развіцця сюжэтыкі салдацкай лірычнай песні *a priori* ўлічваецца палажэнне, доказна сцверджанае яшчэ ў савецкай навуцы. Яно гаворыць аб тым, што фарміраванне песеннага рэпертуару часоў Другой сусветнай вайны адбывалася як за кошт рэзерваў, створаных традыцыяй, так і за кошт навацый. Рэзервам паслужыла даваенная спеўная традыцыя, у тым ліку салдацкая песня эпохі грамадзянскай вайны і наступных ваенных кампаній. А яна ў сваю чаргу засвоіла сюжэты і паэтыку яшчэ больш ранняй песні – салдацкай і рэкруцкай.

Менавіта «знакі пераемнасці» маркіруюць экспедыцыйныя запісы 1945 і 1951 гадоў. Іх рытма-меладычны склад і зачын з рыфмай *дзянёчак* – *святочак* даюць падставы меркаваць, што протатэкстам разглядаемых твораў служыць руская народная рэкруцкая песня «Последний нонешний денёчек». Заўважым, што менавіта рытма-меладычны склад, зачын (ініцыяльная формула) ў сукупнасці з асобнымі, часта адзінкавымі, матывамі звычайна выступаюць стабілізуючым фактарам песні.

Радкі *Сягоння нонешні дзянёчак / Гуляю з вамі я, дружыя* – ініцыяльная формула, якая маркіруе прыналежнасць песні да сямейнага абраду провадаў рэкрута. Адным з галоўных кампанентаў яго выступалі якраз рэкруцкія гулянні: абыходы сяла, выкананне прыпевак пад гармонік, збіранне дароў, сумесныя застоллі, гасцяванне рэкрутаў адзін у аднаго. Дзеля дэманстрацыі «адвагі» на гуляннях хлопцы маглі паводзіцца падкрэслена ненатуральна, рабіць шкоду гаспадарам, абліваць сустрэчных і інш. Міфасемантыка гэтых дзеянняў, як вядома, абумоўлена пераходным статусам навабранца [1, с. 420]. У ракурсе нашага даследавання важна тое, што гулянні рэкрутаў былі ў народным побыце вельмі развітай і ўстойлівай з'явай. Таму эмацыйны зварот, успамін лірычнага героя пра сваё *давайскавае* і *даваеннае* жыццё захаваўся ў познетрадыцыйных, ужо істотна трансфармаваных сюжэтах.

Адносна вайсковай службы заўважым, што пасля адмены прыгоннага права ў 1861 г., увядзення ўстава аб воінскай павіннасці ў 1874 г., істотнага скарачэння тэрміну службы (да сямі гадоў) адносіны народа да гэтай павіннасці паступова змяняліся. Войска стала ўспрымацца як «школа

жыцця», месца назапашвання ўнікальнага сацыяльнага вопыту і інш. Аднак асэнсаванне ў мастацкіх формах трагічнай долі рэкрута, матывы развітання яго з сям'ёй засталіся класікай народнай лірыкі.

Песня аб прызыве «Последний нонешний денёчек» была вельмі папулярнай у гарадах, публікавалася ў песенніках для народа, яе мелодыю гралі на катрынках, выконвалі падчас цыркавых прадстаўленняў. Вядома пра яе пералажэнні для мэт палітычнай барацьбы рэвалюцыйнага часу, у прыватнасці, яна публікавалася ва ўлётках «Союза рабочей молодежи» [2, с. 201]. У мностве варыянтаў яна існавала падчас Першай сусветнай войны.

Германская або імперыялістычная вайна стала глабальным катаклізмам, што адбіўся на ўсіх узроўнях жыцця грамадства, у тым ліку спарадзіў у людзей вялікую стыгматызацыю. Таму ў народнай творчасці сталі прадуквацца сюжэты, якія адлюстроўвалі разбурэнне традыцыйнай карціны свету, пакуты чалавека на вайне, страх смерці, адзіноту, разрыў сацыяльных сувязей. Як адзначаў Б. Строганаў, менавіта ў Першую сусветную вайну сюжэт рэкруцкай песні «Последний нонешний денёчек» быў значна трансфармаваны. Прататэкст – лірычны маналог-развітанне навабранца з роднымі – рэдукаваўся, паўстаў новы лірычны герой – салдат-інвалід, які пасля вяртання дадому застаецца нікому не патрэбным, толькі родная маці не пакідае клопаты пра сына [3, с. 92–93]. У варыянтах, запісаных у Беларусі ў 1940–1950-я гг., разгорнуты матывы «салдат на полі бою» (*Лятуць германскія снарады, / Зямлёю хочуць нас зарыць. / Уварху кружацца самалёты, / Хацяць нас бомбамі забіць*) і «салдат у лазарэце» (*А кроў гарачая лілася / Ой, чэраз вату і бінты. / Атнялі ногу жыварэзы*). Устоўліва фіксуюцца таксама матывы «сястра міласэрнасці і салдат», «сястра піша пісьмо параненаму салдату».

Узніклія яшчэ ў народнай творчасці Першай сусветнай вайны, папулярныя песенныя і вершаваныя формы «лістоў», «пасланняў» пазней ўтварылі вельмі прадуктыўны жанр, абумоўлены масавым засваеннем твораў савецкіх паэтаў і кампазітараў. Напрыклад, у 1942 г. у № 152 газеты «Правда» быў апублікаваны верш В. Лебедзева-Кумача «Вместо письма» («Ты просишь писать тебе много и часто»). Пазітыўныя, звернутыя да каханай жанчыны паэтычныя радкі хутка сталі папулярнымі, верш перапісвалі, завучвалі на памяць, спявалі пад музыку, выразкі з газеты рассылалі ў канвертах [4, с. 633].

У запісе 1945 г. матывы напісання пісьма дадому прадстаўлены фрагментарна, разам з менш распаўсюджаным матывам пахаронкі (*Пісьмо прыдзёт с краснай пячаццю, / Што сын убіты на вайне*). Тут захоўваецца сувязь з гістарычнымі рэаліямі Першай сусветнай вайны. Менавіта пячаткі ўстаноў Чырвонага Крыжа мелі чырвоны або малінавы колер, у той час як

канцылярскія армейскія пячаткі на звычайных пісьмах ставіліся ліловымі ці сінімі чарніламі [5, с. 41].

У якасці падагульнення адзначым, што класічныя зборнікі фальклору і матэрыялы архіваў сведчаць: салдацкая песня ўяўляе сабой развітую і даволі ўстойлівую з'яву познетрадыцыйнага фальклору. Але бытаванне толькі адзінкавых узораў, такіх, як «Последний нонешний денечек», можа быць прасочана на даволі доўгім адрэзку часу – з XIX да XXI ст.

Разглядаючы праблемы класіфікацыі сучаснага гарадскога фальклору, А. Башарын указвае на спецыфічныя фармальныя жанры песні, асабліва сямі якіх служаць кумулятыўная структура, абыгрыванне нецэнзурнай лексікі, маргінальныя рэплікі (вымаўляюцца ці спяваюцца хорам у паўзах паміж радкамі песні). Самая вядомая і старая з такіх песень – руская гарадская песня «Навабранцы» («С деревьев листья опадали...») [6, с. 530–531], якая з'яўляецца трансфармацыяй разглядаемай намі песні аб прызыве ў войска. У наш час у выніку перакадзіроўкі ідэйны план гэтага твора цалкам змяніўся: знік моцны лірыка-драматычны пачатак, рэаліі сапраўдных войнаў адышлі на другі план, іх засланілі фармальныя кампаненты жартоўна-абсурдысцкага зместу [7]. Хаця знакі «вялікай біяграфіі» гэтай песні па-ранейшаму праяўляюцца: *Летят по небу самолеты / (Бомбовозы), / Я весь израненный лежу. / Ко мне подходит санитарка / (Звать Тамарка). / Давай, говорит, рану первяжу.*

Дадатак

Мова тэкстаў захавана, пунктуацыя выпраўлена ў адпаведнасці з сучаснымі нормамі, змены штрафы паказаны спецыяльным знакам.

*Сягоння нонешні дзянёчак / Гуляю з вамі я, дзур'я,
А заўтра рана, чуць святочак, / У лясу, у вакопах сяду я.
У вакопах жыць будзе ня міла, / Германца трэба наблюдаць.
Лятуць германскія снарады, / Зямлёю хочучь нас зарыць.
Уварху кружацца самалёты, / Хацяць нас бомбамі забіць.
- Таварыш, мы з аднае роты, / Каго із нас упярод заб'юць?
- М'яне заб'юць, цябе параняць, / Пішы на Родзіну пісьмо.
Пісьмо прыдзёт с краснай пячацю, / Што сын убіты на вайне.
Прыходзіць скучны, скучны вечар, / Усе будуць весела пяць,
А я – ляжаць на адзіночке / У германскай скошанай траве.
Запісана 7.07.1945 г. Альтшулер ад Н. Мядзелка ў в. Кіржына Асоўскага с/с
Маладзечанскай вобл. «Песню пелі партызаны отряда “Советская Беларусь”
в 1944 г.». ІМЭФ, Ф. 8. Вопіс 1. Справа 3. Сшытак 1. Л. 41.*

*Успомні, мама дарагая, / Как праважала ты меня,
Ой, крепко, крепко целовала, / когда в вагон садзілся я.
Я сел у вагон, горько заплакал, / Гудок трі раза прагудзел,
А я, малодзенькій мальчышка, / На фронт далёкій улецел.
Я улецел на фронт далёкій, / Где нет лясоў, адны палі,
Адно ліш неба галубое / І ўсё красівая зямля.
Не ўспелі мы распалажыцца, / Раздался громкі крiк: Ура!
- Уставайце, хлопцы-навабранцы, У крававый бой ісці пара!
Кагда везлі меня ў бальніцу, / Мелькалі красныя кресты,
А кроў гарачая лілася / Ой, чэраз вату і бінты.
Атнялі ногу жыварэзы, / Дамой атправілі меня.
Прыду дамой, а дома спросят: / - А гдзе, сыноч, твая нага?
А я невесела атвечу: / - Немецка міна атняла.
Запісана 12.07.1951 г. І. Л. Сагаравай ад Л. Патоніч і А. Давыдзік у в.
Зельвяне Мастоўскага раёна Гродзенскай вобласці. ІМЭФ, Ф. 8. Вопіс. 1.
Справа 36. Сшытак 2. Л. 22–23.*

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Чеха, О. В. Рекрут / О. В. Чеха // Славянские древности : этнолингвист. слов. : в 5 т. / РАН, Ин-т славяноведения и балканистики; Общ. ред. Н. И. Толстого. – Т. 4. – М. : Международ. отношения, 2009. – С. 420–423.
2. 100 песен русских рабочих / Сост., вступит. статья и коммент. П. Ширяевой; Общ. ред. П. Выходцева. Л. : Музыка, 1984. – 216 с.
3. Строганов, М. В. Инвалид и война в русской культуре XX века / М. В. Строганов // Культура и текст. – № 3. – 2017 (30). – С. 84–108.
4. Шумова, Б. М. Об одном стихотворении В. И. Лебедева-Кумача / Б. М. Шумова // Советские писатели на фронтах Великой отечественной войны. – М. : Наука, 1966. – С. 632–634.
5. Форафонов, О. Почтовые штемпеля первой мировой войны / О. Форафонов // Филателия СССР. – № 7. – 1971. – С. 41–42.
6. Башарин, А. С. Городская песня / А. С. Башарин // Современный городской фольклор: [сб. статей] / РГГУ, Ин-т высш. гуманитар. исследований. – Москва : РГГУ, 2003. – С. 530–531.
7. А-PESNI : песенник анархиста-подпольщика [электронный ресурс]. Режим доступа: <http://a-pesni.org/ww2/folk/novobr.htm>. Дата доступа: 14.02.2021.